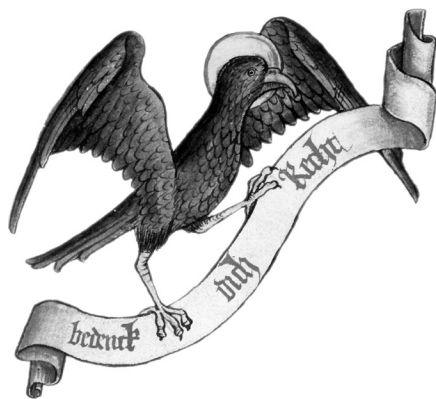

Særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 50
2011

With summaries

KØBENHAVN 2011
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 169.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 178.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen
med tak til Ivan Boserup

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lesebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Nodesats: Niels Bo Foltmann
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-085-8

DØDE LA METTRIE “SOM FILOSOF”?

AF

JENS GLEBE-MØLLER

Den franske læge og filosof Julien Offray de La Mettrie (1709–51) udgav i 1747 – anonymt – sin bog *L'Homme Machine* i Leiden. Bogen vakte stor opstandelse og forbitrelse, og da det i det følgende år blev klart, at La Mettrie var forfatteren, måtte han flygte til Preussen, hvor en af hans venner, filosofen Pierre Moreau de Maupertuis (1698–1759), havde banet vejen for ham. Han virkede her ikke som læge, men som “lektør” for Frederik den Store, dvs. han hjalp Frederik med at læse latin – et sprog som den skrivende konge ikke selv beherskede. Allerede inden La Mettries død – som vi straks vender tilbage til – var *L'Homme Machine* udkommet i flere oplag og også oversat til engelsk. Århundredet igennem blev bogen genoptrykt i de mange udgaver af La Mettries samlede skrifter og var kendt og berygtet i hele Europa. I den hævdede La Mettrie nemlig, at mennesket ikke består af legeme og sjæl, men – som titlen siger – er en maskine, der kun påvirkes af udefra kommende impulser. Eller sagt med moderne begreber: “The *homme machine* idea, as formulated by La Mettrie, coincides in general with the possibility of a strictly scientific explanation of psychological events”.¹ La Mettries filosofi var altså “materialistisk”, og når alt er materie, så findes der naturligvis heller ikke en udødelig sjæl, som alle samtidens teologer var enige om at hævde, og derfor heller intet grundlag for at kræve omvendelse eller true med straffe efter den legemlige død. Og derfor fordømte teologer, katolske som protestantiske, overalt i Europa La Mettrie og hans *L'Homme Machine* – i Danmark f.eks. Balthasar Münter og Jørgen Hee i løbet af deres samtaler i fængslet med Struensee, der måske og måske ikke havde læst *L'Homme Machine*, men i hvert fald

¹ Aram Vartanian: *La Mettrie's L'Homme Machine*, Princeton, New Jersey 1960, s. 16. Om La Mettries filosofi i øvrigt, se Carl Henrik Koch: *Den Europæiske Filosofis Historie. Fra Reformationen til Oplysningstiden*, 1983, s. 429–36.

lå på linie med ham.² Men det var ikke bare denne bog og La Mettries øvrige forfatterskab, der vakte opstandelse i århundredets løb – det gjorde også omstændighederne omkring hans død den 11. november 1751. Her er et par eksempler:

Frederik den Store skrev en lovtale (*éloge*) over La Mettrie, som han lod oplæse ved Akademiet i Berlin, og heri hedder det (i min oversættelse):

“La Mettrie døde i huset hos hr. Tyrconnell, befuldmægtiget fransk minister, som han havde helbredt. Det lader til, at sygdommen, som vidste med hvem, den havde at gøre, havde haft held med først at angribe hjernen, for helt sikkert at slå ham til jorden³: han fik en heftig feber ledsaget af en voldsom vildelse; den syge blev tvunget til at søge sine kollegers videnskab til hjælp, men dér fandt han ikke den hjælp, som han så ofte havde fundet i sin egen både for sig selv og for offentligheden”.⁴

Ifølge de samtidige beretninger boede La Mettrie altså under sit ophold i Berlin hos den franske ambassadør Monsieur Tyrconnell, hvor han en aften deltog i et middagsselskab og tog så godt for sig af en ret fasan-paté, at han døde af det. Frederik den Store skriver ti dage efter La Mettries død til sin søster Wilhelmine – noget sarkastisk må man sige:

“Vi har mistet den stakkels La Mettrie. Han er død af en bagatel, idet han havde spist en hel fasan-paté; efter at han havde fået en frygtelig forstoppelse, fandt han på at lade sig kurere for at bevise over for de tyske læger, at man kunne kurere en forstoppelse. Det lykkedes dårligt for ham; han fik en voldsom feber, som gik over i forrådnelsesfeber (tyfus – JG-M) og tog livet af ham. Han er savnet af alle dem, som har kendt ham. Han var munter, en brav fyr, en god læge og en elendig forfatter; men det kan man slå sig til tåls med, når man ikke læser hans bøger”.⁵

I en *Mémoire historique sur la vie de La Mettrie*, som tilskrives Maupertuis hedder det (i min oversættelse): “Det var dér han blev syg. og døde, for han, der elskede alle fornøjelser til overflod, gav sig især hen til bordets glæder; og da han havde spist alt for meget af en paté, ville han behandle sine fordøjelsesbesværigheder på en ny måde. Og hans lægekunst sammen med hans natur lagde ham snart i graven. Man har

² Se min bog *Struensees Vej til Skafottet*, 2007, s. 55ff.

³ “Pour le terrasser plus sûrement” – Frederik spiller her på titlen på en af La Mettries pamfletter, se her s. 282f.

⁴ *Oeuvres de Frédéric le Grand – Werke Friedrichs des Grossen*, Berlin 1846, bd. 7, s.26f. – Digitale Ausgabe der Universitätsbibliothek Trier.

⁵ Nævnte værk, bd. 27, 1, s. 230.

berettet forskelligt om de sidste stunder af hans liv. Nogle har sagt, at han døde med stor urokkelighed og i vantro, andre at han døde som en helgen, mens han fremsagde bønner. Det synes, at han døde, som han havde levet, uden principper og i kontrasten mellem det gode og det onde. Ved et testamente, som han dikterede til en Monsieur le Bailly, en adelsmand i den franske konges tjeneste og attacheret til Hans Excellence Tyrconnell, udpegede han i haven et pæretræ ved foden af hvilket, han ville begraves. Han blev dog begravet på sædvanlig vis. Der var sorg i Hans Excellence Tyrconnells hus og i byen, han blev lige så savnet, som han havde været hadet".⁶

Som det fremgår bare af denne beretning – og mange flere kunne citeres – var La Mettries død genstand for stor diskussion, og der gik mange rygter om den i samtiden. Var La Mettrie død som repræsentant for den materialistiske filosofi, han havde fremført i *L'Homme Machine* og i andre af sine skrifter? Eller var han på dødslejet kommet på bedre, dvs. fromme tanker? Selveste Voltaire, der havde kappedes med La Mettrie om Frederik den Stores gunst, måtte forhøre sig. I et brev dateret lige omkring La Mettries dødsdag skriver han, at han har hørt, at "maskinmanden" har ligget for døden, "og at man ovenikøbet har hentet en god papistisk præst til ham, en ikke-tænkende maskine, som kun dur til de syge, der ikke tænker mere". Og i et følgende brev: "Jeg har hørt om den stakkels djævels, maskinmandens, død. Døde han modigt? Det modsatte ville være yderst ydmygende". Endnu et par dage senere skriver Voltaire: "Jeg kan ikke komme mig over min forbløffelse. Hr. Tirconnel sender bud efter La Mettrie for at han skal helbrede ham eller more ham. Kongen vil nødtigt af med sin lektør, som får ham til at le og med hvem han spøger. La Mettrie tager af sted og ankommer, da fru Tirconnel sætter sig til bordet. Han spiser, drikker, taler og ler mere end alle gæster. Da han er stopmæt, serverer man en paté af ørn, forklædt som fasan, der var importeret nord fra, godt farseret med dårlig spæk, hakket svin og ingefær. Min mand spiser hele patéen og dør den følgende dag hos Hr. Tirconnel, tilset af to læger, som han havde gjort nar ad. Her har vi en stor begivenhed i ædedolkenes historie. Der er i øjeblikket en stor diskussion om, hvorvidt han er død som en kristen eller som en læge". En god månedstid senere skriver Voltaire igen et brev, hvori La Mettries død er på tale. Heri hedder det: "Kongen har ladet sig informere meget nøjagtigt om, hvorledes han (La Mettrie) er død, om han var blevet behandlet efter de katolske ritualer og havde

⁶ Forschungsbibliothek Gotha, Chart. B 1776.

modtaget lidt opbyggeligt. Endelig var han blevet oplyst om, at denne ædedolk var død som filosof (*en philosophe*). “Jeg er vel til pas ved hans sjæls hvile”, har kongen sagt til os. Og vi brast i latter, også kongen”.⁷

Det er svært at gennemskue, hvad Voltaire mener med at skrive, at patéen var af ørn importeret nord fra, men åbenbart ligger der en hentydning til den preussiske ørn i beretningen – og La Mettrie var selv nord fra, fra St. Malo i Bretagne.⁸ I hvert fald giver brevene tydeligt indtryk af, at Voltaire ikke satte La Mettrie højt. Men det har været vigtigt for ham at få at vide, om La Mettrie var død “som filosof”. “Filosofferne” (*les philosophes*) var samtidens betegnelse for Voltaire, Helvétius, d’Holbach og de øvrige franske oplysningstænkere, ligesom de brugte betegnelsen om sig selv. Og hvordan dør en filosof? Selvfølgelig, som La Mettrie skriver i *L’Homme Machine*, “uden at frygte døden og uden at ønske den”.⁹ Og da især uden at have brug for præster eller religionens trøst på dødslejet. Men for tidens præster og teologer var det selvfølgelig helt uantageligt. Derfor skrev de den ene bog efter den anden om, hvordan religionsspottere “enten have vendt om og givet Gud ære eller og taget en ende med forskrækkelse”, som det hedder på titelbladet til Erik Pontoppidans *Sandheds Kraft til at overvinde Den Atheistiske og Naturalistiske Vantro* (1758).¹⁰ I La Mettries tilfælde kunne “filosoffernes” modstandere enten vælge at godte sig over, at “materialisten” (som han betegnede sig selv) åd sig ihjel og se det som et udtryk for guddommelig straf. Eller de kunne vælge at skildre ham som religionsspotteren, der omvendte sig på dødslejet. Den følgende beretning, som findes i Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling i et bind, der har tilhørt Joachim Wasserschlebe (1709–87)¹¹, følger den sidste strategi, selv om den foregiver at gengive en autentisk vidneskildring:

⁷ D. 4602, D. 4603, D. 4628 i *The Complete Works of Voltaire*, bd. 96, Genève 1971.

⁸ Jf. Pierre Pénisson: *La Mettrie à Berlin*. Sophie Audidière et al.: *Matérialistes français du XVIIIe siècle. La Mettrie, Helvétius, d’Holbach*, Paris 2006, s. 98.

⁹ Vartanian, anf. udgave s. 196.

¹⁰ Jf. min ovennævnte bog *Struensees Vej til Skafottet*, s. 106. I indledningen til sin bog (s. 13) nævner Pontoppidan La Mettrie, der “nyligen i Berlin har taget en Ende med Forskrækkelse”.

¹¹ NKS 433 4°, f.8. En beskrivelse af håndskriftet i Ada Adler: *D.G. Moldenhawer og hans Haandskriftsamling*, 1917, s. 224f. Moldenhawer købte Wasserschlebes samling i 1789, anf. værk, s. 260 og 262. – Bindet rummer en række meget forskellige afskrifter af historisk art, de fleste på fransk, men et par stykker på tysk. De er skrevet i forskellige hænder, men beretningen om La Mettries død synes at være skrevet i Wasserschlebes hånd. Hvorfra teksten stammer, lader sig ikke afgøre. Man kunne tænke på et af de (nu forsvundne) bilag om La Mettries død, som Fanny Pelloutier sendte til den saksiske bibliotekar Con-

Sur la Mort de M. dela Metterie
mort à Berlin 1751

La fin de la Metterie n'a pas répondu aux Sentiments qu'il a professés pendant sa vie. Il a prouvé dans ces Moments qu'il n'était rien moins que convaincu des Propositions qu'il avoit avancés. Mr Bailly, qui ne l'a pas quitté et qui l'a vu jusqu'au dernier Instant rapporte: que d'abord que M. de la M. jugea sa Situation dangereuse, il fit venir les 2 plus fameux Medecins de la Ville, qu'il avoit toujours traité d'ignorants et a l'un desquels il n'accordoit pas seulement le Sens Commun. Il les conjura d'oublier le passé, et de le tirer du mauvais pas ou il étoit. Il se tranquillisa un peu sur les assurances qu'ils lui donerent, qu'ils espe-roient tout de la bonté de son Tempera.¹² Mais se sentant plus mal le lendemain, il demanda un Religieux. On le fit venir, et comme les Me-decins lui donnerent de nouvelles Esperances, il renvoya a se confesser au Surlendemain. Le Jour d'après sa Maladie s'empirant derechef, il temoigna a M. Bailly beaucoup de Regret de toutes les folies qu'il disoit avoir faites dites et ecrites, et en demanda Pardon a Dieu et a la bonne Vierge, exigeant que quelqu'un lui dit au Pied de son lit, l'Office de la Vierge. Sur les 2 heures du Matin il fit appeller M. Bailli, qui s'étoit absenté un Moment, lui reitera la Commission de remercier Milord Tirconel, Envoye de france a Berlin de toutes ses Bontés, demanda Par-don au bon Dieu et a la bonne Vierge, et repeta toujours ces Paroles a haute voix, jusqu' a ce que les forces lui manquerent, et qu'il expira. Il faut un Temoignage aussi authentique que celui de M. Bailli et de toute la Maison de Ms. Tirconel pour reconnoitre a ces Traits l'auteur de l'anti-Seneque et de l'Homme Machine".

I min oversættelse:

Om hr. de la Mettries død
død i Berlin 1751

La Mettries endeligt svarer ikke til de følelser, som han har givet udtryk for i løbet af sit liv. Han har i disse øjeblikke bevist, at han var alt andet end overbevist om de læresætninger, som han havde fremsat. Hr. Bailly,

stantin de Magny. Se Martin Fontius: Der Tod eines Philosophen. *Beiträge zur romanischen Philologie* VI, Berlin 1967, s. 25, note 70.

¹² Må være en forkortelse eller fejlskrivning for "temperamentum" og hentyde til Hip-pokrates' lære om de 4 legemsvæsker, temperamenta.

som ikke har forladt ham, og som har set ham indtil det sidste øjeblik, fortæller: at i begyndelsen, da hr. de la M. bedømte, at hans situation var farlig, tilkaldte han de 2 mest berømte læger i byen, som han altid havde behandlet som ignoranter, og den ene af dem tillagde han ikke engang sund fornuft. Han besvor dem om at glemme fortiden og om at drage ham ud af den elendige tilstand, hvori han befandt sig. Han faldt lidt til ro ved de forsikringer, de gav ham, om at de forventede alt af hans legemsvæskers gode balance. Men da han den følgende dag følte sig mere syg, forlangte han en præst. Man lod denne komme, og da lægerne gav ham nye forhåbninger, udskød han sit skriftemål til den næstfølgende dag. Dagen efter, da hans sygdom forværredes, bevidnede han for hr. Bailly megen anger over alle de tåbeligheder, som han sagde, at han havde gjort, sagt og skrevet og bad Gud og den gode jomfru om tilgivelse derfor, idet han forlangte, at nogen skulle fremsige Ave Maria ved foden af hans seng. Ved 2-tiden om morgen tilkaldte han hr. Bailli, som havde været fraværende et øjeblik og gentog pålægget om at takke Hans Excellence Tirconell, fransk ambassadør i Berlin, for al hans godhed, bad den gode Gud og den gode Jomfru om tilgivelse, og gentog til stadighed disse ord med høj røst, indtil hans kræfter slap op, og han udåndede. Man må have et vidnesbyrd lige så autentisk som dette fra hr. Bailli og hele hr. Tirconels hus, hvis man i disse eksempler skal kunne genkende forfatteren til *Anti-Seneca*¹³ og *Maskinmennesket*.

I den mere kuriøse ende finder vi, også på Det Kongelige Bibliotek, en lille bog i oktav med titlen *Die zu Boden gestürzte Maschine/ Oder glaubwürdige Nachricht von dem Leben und sonderbare Ende des berühmten Arztes de La Mettrie*. Bogen er udgivet anonymt i Frankfurt og Leipzig i 1750, altså året før La Mettries død. Den viser sig at indeholde en tysk oversættelse af 3 små satiriske pamfletter, som La Mettrie udgav i 1749: *Épître à mon Esprit ou l'Anonyme persiflé*, *Épître à Mlle A.C.P. ou la Machine terrassée* og *Réponse à l'auteur de la Machine terrassée*. Anledningen til pamfletterne var, at han havde forsynet *L'Homme Machine* med en dedikation til den schweiziske læge Albrecht von Haller (1708–77), der ligesom han selv var elev af den hollandske mediciner og botaniker Hermann Boerhave (1668–1738). Men von Haller var i modsætning til La Mettrie en me-

¹³ *Anti-Sénèque* er titlen på en omarbejdelse af et andet af La Mettries værker: *Discours sur le Bonheur*, se John Falvey's indledning til værket i *Studies On Voltaire And The Eighteenth Century*, vol. cxxxiv, Banbury 1975, s. 17.

get from mand, der endda skrev bøger, hvori han forsvarede religionen¹⁴, så han tog dedikationen meget ilde op og gav *L'Homme Machine* dårlige anmeldelser. Dem svarede La Mettrie igen på (uden at nævne von Hallers navn) i de tre pamfletter, hvori han kaldte sig selv for "hr. Maskine".¹⁵ To af dem blev også blev trykt i hans samlede værker), og jeg nøjes her med kort at referere *Épître à Mlle A.C.P. ou la "Machine terrassée"*. Det er en burlesk historie om, at La Mettrie, der altså kalder sig selv for en maskine, efter sin død af Charon bliver ført ind i kyklopernes værksted. Her griber "en pedant fra et vist universitet"¹⁶ ham i struben, så hr. Maskine ikke kan trække vejret. Og da nu maskinens sjæl "eller rettere materie" forgæves forsøger at komme ud gennem luftrøret, undslipper den "gennem r....". Dermed er maskinen for evigt berøvet livet, hvorpå dens hud bliver forvandlet til en sækkepibe! – Som det fremgår af den anonyme oversætters fortale, er han en afgjort modstander af La Mettrie. Og han afslutter fortalen med at skrive, at La Mettrie åbenbart hører til "*Gens ratione furens & mentem pasta chimaeris*" (en slægt, der er rasende i sin fornuft og fodrer sit sind med kimærer).¹⁷ I dag må vi snarere sige, at La Mettrie i sit forfatterskab på mange måder gjorde døden – også sin egen – til tema.¹⁸

Døde La Mettrie så "som filosof"? På 260 års afstand er det naturligtvis ikke til at vide. Men den moderne forskning – og altså ifølge Voltaire allerede Frederik den Store – svarer bekræftende. Derfor må vi desværre betragte afskriften i Det Kongelige Bibliotek som en afskrift af et falsum. Til gengæld skriver den sig ind i en den gang ganske reel konflikt: mellem "les philosophes" og deres tilhængere på den ene side og den kristne religions forsvarende på den anden.¹⁹

¹⁴ Se *Struensees Vej til Skafottet*, s. 59.

¹⁵ Om striden med von Haller og pamfletterne: Ernst Bergmann: *Die Satiren des Herrn Maschine*, Leipzig 1913.

¹⁶ Von Haller var professor ved universitetet i Göttingen!

¹⁷ Dette hexameter, der ikke sjældent blev benyttet i samtiden, blev tilskrevet franskmænd Abraham Remi (eller Remy) (1600–1643), der var "Professeur au College Royal en Eloquence Latine". Se Antoine Lancelot: *L'esprit de Gui Patin tiré de ses conversations, de son cabinet, de ses lettres et de ses autres ouvrages avec son portrait historique*, Paris 1710, s. 106.

¹⁸ Jf. Charles T. Wolfe: *The Death of La Mettrie (A Materialist Death?)*, oprindeligt trykt på finsk i 2004, nu på nettet i nævnte engelske udgave.

¹⁹ Jeg takker forskningsbibliotekar Erik Petersen, lektor Fritz Saabye Pedersen, professor Charles T. Wolfe og universitetsbiblioteket i Gotha for bistand under udarbejdelse af denne artikel.

SUMMARY

JENS GLEBE-MØLLER: *Did La Mettrie die "as a philosopher"?*

The French physician and philosopher Jean Offray de la Mettrie (1709–51) was notorious throughout Europe for his many materialist writings and especially for his denial of the immortality of the soul, proposed in his book *L'Homme Machine* (first printed 1749 and many times later). He had to flee to Prussia where he spent his last three years and died on November 11th 1751, probably because of a food poisoning. But soon there were rumours about the circumstances of his death. According to some reports he died "as a philosopher", i.e. without giving up his irreligious denial of the immortality of the soul. According to others he converted on his deathbed and returned to the Catholic faith. The article presents and discusses a short and hitherto unknown manuscript about his death, now in The Royal Library.